

ש ל ו ם רו ם נ ב ר ג

פירוש הרלב"ג לספר המבוא *

א

בר' לוי בן גרשום יש לראות דמות מרכזית בתולדות הלוגיקה העברית, בפירושי לכתבי ׳ר רושד, ובספרו המקורי החשוב: "ספר ההקש הישר".

הרלב"ג פירש את כל ספרי הביאור הבינוני של ׳ר רושד. לפי כ"י בודלי 1383 (Mich. 64) סיים הרלב"ג את פירוש ס' ההטעאה, האחרון לאורגנון, בכ"ב באלול ה'פ"ג (1323).¹ בספריו אלה צמוד הרלב"ג לטקסט האריסטוטלי, אולם למרות הכל הוא מגלה עצמאות רבה, ומבקר את עמדתו של ׳ר רושד, דבר שגרם, כידוע, בקורת רבה מצד בעלי ההגיון העבריים שלאחריו. העובדה שהוא פירש גם את הביאור הבינוני לספרים האחרונים של האורגנון מענינת, בלקחנו בחשבון שהיא נעשתה רק שנים מועטות אחרי תרגומם על-ידי קלוגימוס בן קלוגימוס בכ"ג באלול ה'ע"ג (5 לספטמבר 1313).

הרלב"ג פירש שתיים מתוך השאלות הדבריות, התשיעית והחמישית לפי רשימתו של משה שטיינשניידר.² הרלב"ג מתנגד בהם לדעותיו של ׳ר רושד. הוא חושש שהטעויות אינן של אריסטו אלא של מפרשיו:

למה שהתבאר לנו מטוב עין אריסטו ודקוּתו אם שאיננו לארסטו אם שהוא טעות נפל בספרים עם אורך הזמן כי אין אצל המפרשים כתיבת ידי ארסטו בזה והגה היה אפשר שהיו דברי ארסטו עמוקים מאד בזה המאמר כפי מנהגו וכתיבתו (!) בגליון באורים בלתי מסכימים למה שירצוהו. עוד כתבום המעתיקים עם הספר על שהם דברי ארסטו בעצמם וזה אינו רחוק כ"ש עם אורך הזמן.

יצירתו החשובה ביותר של הרלב"ג בתחום ההגיון היא ללא ספק "ספר ההקש הישר". כפי שאנו קוראים במבואו הקצר לספר, הרלב"ג היה מודע לחידוש שבספרו זה. אף היה ברור לו שרבים יראו בו "עזות מצח" גרידא. וכך כותב הוא במבוא הקצר לספר:

אמר לוי בן גרשום בעבור שראינו בספר ההקש לארסטו לפי מה שהבין החכם

* תודתי נתונה לא"מ ר' בנימין רוננברג שח', שעזר לי רבות בהעתקת כתב-היד, ולגב' צפורה טבקאי, בה נעזרתי בהכנת האפאראט המדעי.

1 ספר ההקש הירושלמי לפי כ"י פריס 960 באדר ה'פ"ג.

2 HU, עמ' 101–102.

אבן רשד מדבריו קצת דברים נראה לנו היותם בלתי צודקים—וזה בהפוך המשפטים הצדדיים ובצד התולדה בהקשים הצדדיים הפשוטים והמעורבים—ראינו לחקור בזה הספר במה שיגיע בו באלו הדרושים להיות כל מה שנביא אותו בזה הספר נגלה האמות קראנו שם זה הספר "ספר ההקש הישר" וחלקנו אותו לפי זאת החקירה לשני מאמרים.

המאמר הראשון נחקר בו במשפטים הפשוטים ובמתחייב מהם אם ביושר אם בהפוך וזה אם בצד אם במלות השמוש. המאמר השני נחקר בו בהקש מתי יהיה הקש ומתי לא. ואיך יהיה ענין התולדה בצד בהקש הצדדי או המעורב מההקדמות בעלי צדדים מתחלפים או במלות השמוש.

וידענו שרבים ייחסו זה לנו לעזות מצח ולמיעוט הבנת דברי הפילוסוף אלא שעם כל זה איננו ישר בעינינו להמנע מחבור הספר הזה למה שאנחנו מקוים בו מהתועלת באלו הדרושים למעיינים בו.

אכן, החידוש "בספר ההקש הישר" היה כפול. מבחינה צורנית יש לפנינו ספר החורג ממסגרתם הקלאסית של שלושת סוגי הפירושים המקובלים לספרי אריסטו: הקצר, הבינוני והארוך.

"ההקש הישר" מהווה מונוגרפיה הבנויה בצורה מתודית, המניחה מספר כללים, ומפתחת מהם בצורה שיטתית את תורת ההקשים. את שיטתיותו בבניית התיאוריה הוכיח הרלב"ג בעובדה, שהיה מוכן להסיק אף אותן המסקנות שהתנגשו במקובלות. דוגמאות בולטות הן כימות הנשוא, והתמונה הרביעית. מבחינה כללית ניתן לקבוע, שספרו זה דומה יותר לחבורי במתמטיקה כ"מעשה חושב", מאשר לפירושי לספרי ׳ן רושד, או אף ל"מלחמות ה'". ייתכן שהשפעת המתמטיקה מתבטאת במיוחד בתחום מרכזי ביצירתו: הקומבינטוריקה. כל הקומבינציות האפשריות נבדקות בזו אחר זו בצורה סיסטמטית.

ניתן לקבוע בצורה חד-משמעית, שליצירה זו של הרלב"ג מקום נכבד ומיוחד בתולדות תורת ההגיון. לפנינו היצירה המקורית ביותר בשטח זה—בספרות העברית ביה"ב, ובלי שום ספק גם יצירה בעלת חשיבות בתולדות הלוגיקה הכללית, בהטרימה הרבה מן הרעיונות שעמדו להתפתח רק לאחר דורות. איתרע מזלה של יצירה זו, שבהיותה יוצאת דופן וקשה, לא זכתה לאותה תשומת לב, לה זכו כתביו האחרים, ואף פירושי לאבן רושד. המספר המועט של כתבי-יד שנשתמרו, והעובדה שלא נוצרה סביבו אותה ספרות ענפה של ביקורת ופולמוס, ספרות שנוצרה סביב פירושי על ספרי ההגיון, מעידים שספר זה לא היה פופולרי במיוחד, ולא השפיע במידה הראויה לו.

חידושי של הרלב"ג בספר זה רבים ומגוונים. לא אכנס כאן לכל לנתוח הלוגיקה המודאלית של הרלב"ג (תורת ההקש הצדדי). בעית ההקשים המודאליים חורגת מאפש-רויותינו בעבודה זו, עקב היקפם המרשים. הבהרת הסוגיא כולה קשורה בחקר שיטותיהם של הלוגיקנים הערביים, דבר שטרם נעשה באופן משביע רצון.

בתחום ההקש ניתן לסכם את חידושי העיקריים של הרלב"ג כדלקמן:

(1) תורת המחלקות — הרלב"ג מפתח את החוקים היסודיים של תורת המחלקות, ומתבסס עליהם בבואו לדון על ההקשים. ההקשים המקובלים הם אמנם יישומים תקפים, אולם יישומים רבים יותר — אפשריים.

(2) ההקשים — נאמן לעקרונות אלו קובע הרלב"ג, שמספר ההקשים האפשריים רב יותר מאותם המקובלים על אף שיחכנו הרחבות במספר תחומים. על שניים הוא מצביע

במיוחד: [א] התמזנה הרביעית. [ב] הקשים עם נושא מחפר. כלומר, הקשים המכילים פסוקים מהסוג "כל לא S הוא P", וכדומה.

(3) הפקים לא פילוגיסטיים — די־מורגן, הלוגיקן האנגלי הגדול מהמאה הי"ט, הראה את חולשתה של הסילוגיסטיקה האריסטוטלית בפתרון בעיות פשוטות במיוחד שאינן נכנסות לסכימות הקלאסיות. הדוגמא המובאת על־ידו היא בהסק "כל הסוסים — בהמות, מכאן שכל ראשי סוס — הם ראשי בהמות". סוג זה של היסקים נדון על־ידי הרלב"ג בפרק ו מן המאמר הראשון.

(4) כימות הנשוא — שלא כדבריו בפירוש ס' ההקש⁸, מקבל הרלב"ג בספר זה את האפשרות לכמת את הנושא, למרות שאין דבר זה מוצא בטוי בשפה הטבעית. ברצוני להעיר כאן על נושא נוסף במשנת הרלב"ג, הקשור במשנתו הלוגית: תורת המושג.

על תורת המושג של הרלב"ג עמד כבר יוליוס גוטמן, שהקדיש לנושא זה מאמר מקיף תורת המושג של הרלב"ג, (דת ומדע, ירושלים תשמ"ו). לפי גוטמן, הרלב"ג מעמיד אותנו בנתוח האונטולוגי של הכוללים בפני אלטרנטיבה אפשרית:

(1) הצורה הנמצאת בפועל — "חלק לה בטיבו האינדיבידואלי של הדבר ואין כלליותה אלא בכח".

(2) "החיבור שמתחברת העצמות הכללית בתוך הפרט... אין חיבור זה מבטל כלליותה היא". העצמות הזאת — הצורה — "לא תוכל להפסיד את כלליותה על ידי חיבורה אל החומר — ובחיבור זה בלבד נמצאת היא בממשות" (שם עמ' 138—139).

דיון הרלב"ג בתורת המושג מתקשר עם דינו התיאולוגי בהשארות הנפש. שהרי אם ידיעת העולם שמעבר לגלגל הירח — דהיינו ידיעת השכלים הנפרדים והאל, סגורה היא בפני הבנתו של האדם, השארות הנפש תלויה עתה במעמדו האונטולוגי של הכוללים, דהיינו של מושגי הדברים שבעולם ההווה וההפסד.

אם יש לכוללים קיום עצמאי, הרי שאמנם תתכן השארות הנפש — כשזו הופכת אותם למושא הכרתה. לא כן המצב — אם נקבל את הסברא שהכוללים אינם אלא קונסטרוקציה אנושית גרידא. מעמדו האונטולוגי של המושג מתקשר עם מעמדו הלוגי. מה מעמדו של הכולל בהסק לוגי? הרלב"ג מניח כאן שתי אפשרויות: (1) "בצד שהכללי בו אחד... אשר בו מקיף וכולל כל האישים הנמצאים תחתיו", (2) "בצד שהכללי בו רבים, ר"ל ששייג האישים אשר הם בלי תכלית". האפשרות השניה מופרכת על ידי הרלב"ג על ידי שתי טענות: (א) "כי אין לשכל ציור באיש שהוא איש", (ב) "כל שכן בו ששייג מהם רבוי בלתי תכליתי". אלא שאין משמעות לדבר גם על האפשרות הראשונה. עמדתו של הרלב"ג בפני אלטרנטיבה זו, היא שהכולל איננו אלא איש בלתי מסוים, אותו אנו לוקחים כמייצג את כל אישי המחלקה. מכאן האפשרות להוכיח משפטים שיהיו נכונים לגבי מחלקה כלשהי, מבלי שנצטרך להניח את קיומם הריאלי של הכוללים. במלים אחרות הרלב"ג

3 ההבדלים בין פירושו לס' ההקש, לבין ההקש הישר רבים הם. מענינת כאן ההשוואה עם אוקם (Ockam). הפירוש של אוקם למליצה הוא הרבה יותר צמוד לטקסט האריסטוטלי, ויש בו פחות חידושים. לא כן, למשל, ב־Summa, ששם גישתו היא זו שלו עצמו. בפירושו לאריסטו, הוא גם יותר צמוד לטרמינולוגיה האריסטוטלית המקורית.

מתאר לפנינו בצורה כללית את הטכניקה של Instantation UI: $\frac{(x)Fx}{Fx}$ ו-Generali-

zation, UG: $\frac{Fx}{(x)Fx}$ הנפוצה כעת בתחשיב הפרדיקטים.

ספר "ההקש הישר" עומד לצאת אי"ה בקרוב במהדורה מדעית של ידידי ד"ר בצלאל מנקין. בהופעת הספר יהיה משום עשיית צדק עם מי שהיה אולי גדול הלוגיקנים היהודים עד התקופה החדשה. במאמרי זה, אהדיר את פירוש הרלב"ג לספר המבוא⁴.

ב

להלן רשימת כתבי-היד מיצירותיו של הרלב"ג בתורת ההגיון שהגיעו לידינו. בטור הראשון ימצא הקורא את האות המסמנת את כה"י, בטור השני – את סימונו במכון לתצלומי כתבי-יד בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. בטור השלישי – את מקום המצאותו ומספרו בו. ובטורים שלאחר מכן את רשימת הספרים שכתב-היד מכיל, לפי הקיצורים דלהלן:

מב — מבוא
מא — מאמרות
מל — מליצה
הק — הקש
מפ — מופת
נצ — ניצוח
הט — הטעאה.

פירושי האורגנון						מב	מא	מל	הק	מפ	נצ	הט
22378	בודלי	1352						×				
22386		1361	×	×	×	×	×	×	×			
22388		1363									×	×
22408		1384,3	×	×	×	×	×	×				
17211		1633								×		
20535		2252								×		

4 ראויה למחקר מיוחד היא המתודה בה משתמש הרלב"ג בבניית המופתים ב"מלחמות ה'". יותר מאשר אצל ההוגים הקודמים מוצאים אנו בספרו הקפדה על בנייתם של המופתים בשיטה הסילוגיסטית הסכולסטית הקלאסית. השוואת שיטתו עם המקובל בכתבי הראב"ד והרמב"ם מראה על שנויים רבים, וכנראה רומזת להשפעת הסכולאסטיקה הנוצרית. שיטתו של הרלב"ג תהיה מקובלת במאות שלאחריו. אולם, יש להעיר לשבח, שבנוסף לשיטה הסילוגיסטית המנסה לנסח כל מופת, כאחד מ-14 הזקשים הקלאסיים, מוצאים אנו גם הסתמכות על כללי דדוקציה שונים, למשל, ההקש הדיסיונקטיבי אותו הוא מסביר במפורש במלחמות ה' (מאמר א פרק ג): "וזה שהוא מבואר במה שיבוטל בו דעת מה בטול מה, שלא יקוים בו הדעת אשר הוא מקבילות קיום אמתי אלא אם היו שתי הדעות כל חלקי הסותר אשר אפשר שיפלו בזאת החקירה".

פירוש האורגנון						מב	מא	מל	הק	מפ	נצ	הט
ג	4985	בריט' מוזאון 882	×	×	×			×		×		
ד	1783	ברלין 211	×									
	20763	דרוזן Ea 140b	×	×	×			×				
	1437	וינה 159	×									
ו	30674	ורשה 176		×	×	×						
ז	19405	ליידן 12 (Or. 4729)		×	×	×						
ח	28072	ליידן 42			×	×	×	×	×			
ט	12907	מילנו אמברוו' (N. 105 77 Sup)	×	×	×	×	×	×	×			
י	1690	מינכן 29		×	×	×						
כ	1615	46	×									
ל	1232	269	×		×							
מ	1607	289		×	×	×						
נ	853	מנטואה 68			×	×						
ס	11523	נפולי לאומית III F.10			×	×	×	×				
ע	20369	פירנצה לאור. Gaddi—131	×			×	×					
פ	15738	פריס 1379	×									
צ	16308	קמברידג' 390.2	×		×	×	×					
	514	וטיקן 476			×	×	×					
	674	רומא, וטיקן אור 35			×							

ספר ההקדש הישר

30745 — לייפציג 40

13659 — פרמא 805,3

20645 — קולומביה R732,2

המקור למהדורה שלפנינו הוא כתב־יד צ : וטיקן אור' 35 (= ס' 674). תיקנתי את הטקסט על־פי כ"י פ (וטיקן 476). לא סימנתי באפאראט את ההשמטות בטקסט של אבן רושד. בקטע מסוים הבאתי לפני הקורא דוגמה של מגוון השינויים בכתב־יד שונים. העמודים בתוך הטקסט הם על־פי כ"י צ. המספרים שמצד שמאל, מציינים את הטקסט המתפרש, על־פי מהדורת דוידסון לספר המבוא לאבן רושד. כפי שניתן להוכיח, אנו עומדים בספר הזה, כמו בפירושים אחרים של הרלב"ג בפני שני נוסחים שונים שיצאו כנראה מידי המחבר עצמו.

ביאור ספר מבוא

1א) אמר לוי בן גרשום זצ"ל¹ אחר התהלה לאל ראיתי בזה הספר לבאר קצורי אבן רשד בספרי ההגיון לפי קצורי. גם אזכור המקומות אשר דעתי בו זולת דעת אריסטוטיל² בזאת המלאכה — לפי מה שהבין בן רשד³ מדבריו, עם במקומות מה אחקור על מה שלא דבר בו אריסטו לפי מה שזכר מדבריו אבן רשד. וראוי לדבר בו בזאת המלאכה, וזהו אשר הביאני אל זה הביאור לבד, וזה כי מה שנאמר באלו הספרים איננו⁴ צריך אל ביאור לפי דעתי. ואומר שזאת המלאכה תישיר השכל להבחין בין האמת והשקר באי זה דבר שיעזיין בו. וכאשר היה זה כן הוא מבואר שזאת המלאכה איננה חכמה אבל היא⁵ כלי לחכמה. אם היותה כלי לחכמה מפני שבה יבחן בין האמת והשקר אשר הוא המכוון בחכמה. ואולם שאיננה חכמה מפני שלא יושגו בה אמתות ולא תחקור בהם אך תודיע לבד⁶ איך יבחין השכל בין האמת והשקר בדברים. ומפני זה ראוי שלא תניח זאת המלאכה דבר יצטרך ביאורו⁷ לאחת מהחכמות⁸ לפי שהתחלה ראוי שלא תצטרך אל המאוחר לה מצד מה שהוא התחלה.

ואנחנו⁹ מתחילים זה הביאור בספר המבוא אשר חברו¹⁰ פורפוריאוס עם הביאור שעשה¹¹ בו בן רשד, ויהיה בו מנהגו כי כפי מנהגו בספרי אריסטו 1ב) א לפי מה שקדם. / אמר שההקדמה ביריעת מה הוא¹² הסוג ומה הוא המין [4.4] ומה הוא¹³ ההבדל¹⁴ ומה היא הפגולה ומה הוא המקרה הכרחי בלמוד בספר¹⁵ המאמרות לארסמו, והוא גם כן מועיל בהרכבת הנדרים ובחלוקה ובמופת. אמר לוי: הנה דעת אבן רשד שידיעת אלו השמות איננו הכרחי בלמוד ספר המאמרות כמו שגלה דעתו במה שאמר שכבר נמשך המנהג שיפתחו ספרי הדבר בו. ואמר גם כן, בסוף¹⁶ הספר שאיננו רואה שזה הספר הכרחי בפתיחת זאת המלאכה. ואולם אצלנו הוא הכרחי בפתיחת זאת המלאכה. וזה, כי בעבור שהיתה התחלת זאת המלאכה בהוראת הדבור הפשוט והיו שם שמות יאמרו בהסכמה ושמות יאמרו בשתוף, עד שמוה הצד היה אפשר שיעלו שמות הנמצאות אל מספר מעט¹⁷, שאם לא היה שם שם יאמר זולת על איש אחד היו שמות הנמצאות¹⁸ הראשונים במספר אישי הנמצא, היה ראוי שנחקור קודם איך יעלו אישים רבים אל שם אחד ומתי יהיה להם השם אחד ומתי יהיה רבים. ר"ל, כי כשהיה נאמר עליהם בהסכמה הוא¹⁹ אחד, וכשיאמר עליהם בשתוף השם הוא²⁰ רבים. וכאשר היה להם השם אחד אז יעלו כל האישים אל השם ההוא, וכן כשהיה²¹ אפשר שירד השם

1	ליתא	8	מזן החכמות	15	ספר
2	אריסטו	9	ואמנם	16	י + זה
3	א"ר	10	זכור	17	מועט
4	אינו	11	אשר עשה	18	הנמצאים
5	הוא	12	מהו	19	היה
6	להם	13	ומהו וכן להלן	20	היו
7	ליתא	14	הבדל	21	כאשר היה

- בחלוקה עד מינים אחרונים ואישיהם²², אז נדע שזה השם נאמר בהסכמה על כל המינים ההם אשר אפשר ירידתו אליהם. וזאת הבחינה / בלתי אפשרית אם לא נודעה²³ כונת אלו השמות אשר יכללם זה הספר, וזה²⁴ מבואר למי שעייין בזה הספר ובספר המאמרות. ועוד שהוא מבואר שראוי לכל מחבר שיקדים הדברים הכוללים לדברים המיוחדים. ומפני שאלו השמות נמצאים בכל אחד מהמאמרות, ובהם הם מה שהם, היה ראוי שידובר בהם קודם שיאמר על כל אחד מהמאמרות ביחוד. ואולם אמרו שהוא גם כן [4.5] מועיל בהרכבת הגדרים ובחלוקה ובמספת. אמר מועיל ולא אמר הכרחי, מפני שאין ידיעת הרכבת הגדרים הכרחית בזה המקום, כי הוא מהמלאכה המופתית. אמנם היה מועיל בהרכבת הגדרים על הכונה השנית. וכן הוא מבואר שהוא מועיל בהרכבת הרשמים⁵ שיתחברו מסוג וסגולה, או מסוג ומקרה, או מסוג ומקרים. ואלו כבר ישתמש בהם בעל הנצוח או בהרכבת מה שאינו רושם שיתחבר ממין ומקרה וזה כבר ישתמש בו ההלציי²⁵, ובוה הצד הוא משותף לכל המלאכות⁴. אמר ובעבור זה ראיתי שאניח ספר [4.8] קצר אכולל בו מה שאצל הראשונים וכו'. אמר לוי: מפני שהוא²⁶ מחוייב לכל בעל המלאכה²⁷ במה שהוא מאנשי המלאכה ההיא שלא יחקור אלא²⁸ במה שהוא מיוחס למלאכתו. היה מחוייב בבעל זאת המלאכה במה שהוא בעל זאת המלאכה שלא יחקור במה שיחקור בו²⁹ אלא מצד מה שהוא דבריי. ועוד שכבר קדם שזאת המלאכה היא התחלה לכל החכמות / ומפני זה היה ראוי שלא יעויין באלו השמות בזה הספר אלא מצד מה שהם דבריים. וזה כי במציאות הכללים דעות לחכמים, כי אפלטון יניחם נמצאים חוץ לשכל ושמהם יתחדשו האישים, וארסטו חלק עליו ובאר שהענין בהפך ר"ל שהאישים מחדשים הכללים בשכלנו עם ההשנות לא שיהיו הכללים נמצאים חוץ לשכל. ולזה אם לא יהיו האישים נמצאים הנה מה שגשכיל מכללותם הוא שקר וכזב, כי הכלל נמצא מצד מציאות האישים. אבל ארסטו יודה שידעתנו באישים המתחדשים לאין תכלית היא לנו מצד הכללים, וזה כי כשהרגשנו באישים רבים דבר מה עם ההשנות יעשה מזה השכל גזרה כוללת וזאת הגזרה תחדש³⁰ לנו ידיעה באי זה שיהיה מן האישים אשר תחת הכלל ההוא הרגשנוהו אנחנו, או לא הרגשנוהו. ואפלטון יראה³¹ שהידיעה אשר לנו בכללים היא סבת³² הידיעה אשר לנו באישים אלא שהוא יאמר שהם סבת הידיעה באישים אשר הרגשנו אותם גם כן. ולולא מציאות אלו הכללים עומדים בעצמותם חוץ הנפש לא היתה בכאן ידיעה. וכבר ישתדל ארסטו בבטול זה הדעת במה שאחר הטבע. ובכלל הנה לזאת המלאכה שתניח מציאות הכללים לפי דעת ארסטו מצד שהוא מפורסם לא מצד שהוא צודק אם היה

22	י + עד שיאמר על כל אחד מהם בהסכמה	28	אלא
23	נדע	29	בה
24	והוא	30	תחודש
25	בעל ההלצה	31	וכן יורה אפלטון
26	שהיה	32	סבת ... הצד / ליתא, פ: מצד האיש עם
27	מלאכה		ההשנות.

שתניחם על זה הצד³². והוא מבואר שזאת המלאכה תניח אלו הכוללים³³ מבילתי שתצטרך להכרעת אחת מאלו הדעות. כי אע"פ שיהיה דעת אפלטון צודק, יחוייב / בעל זאת המלאכה שלא יניחם על הצד ההוא מפני שמציאות אלו הצורות איננו מפורסם ונדע³⁴, וזאת המלאכה מצד מה³⁵ שהיא התחלה לא תעיין אלא בעניינים המפורסמים. ולזה לא יניחם בעל זאת המלאכה אלא מצד הנשיאות³⁶ אשר ינשאו על האישים הנמצאים חוץ לשכל וזה הנשיאות³⁷ צודק לכל אחת מן הדעות³⁸. ומפני זה אמר פורפיריוס, שלא יחקור הנה³⁹ אם הסוגים והמינים נמצאים חוץ לשכל כמו שיאמר אפלטון או אינם נמצאים אלא בשכל כמו שיאמר ארסטו. ואם הם נמצאים חוץ לשכל, על שהם גשמים ר"ל על שהם נמצאים מציאות גשמי מוחש או הם בלתי גשמים⁴⁰ כמו שיראה מדעת אפלטון. ואם הם בלתי גשמים, אם הם נבדלים מהאישים המוחשים או אינם נבדלים מהמוחשים, כי יש מהקדמונים מי שיאמין שהם בלתי נבדלים למוחשים כמו שזכר במה שאחר הטבע⁴¹ ר"ל שבאיש המוחש הם שני המציאותיות יחד, המציאות הפרטי המוחש והמציאות הכולל⁴¹.

- ד אמר והיחס והמין לא יאמר אחד מהם וכי אמר לוי: ירצה⁴² לבאר שהיחס, [4.15] הוא שם מועתק על צד קצת דמיון כמו שיבאר אחד מהם לקהל המיוחסים אל אב אחד כמו שנאמר מ'ישראל' — 'ישראלים', שזה השם יעשה מן הרבוי כי לא יקרא האב 'ישראלי' ולא 'ישראלים' וזה מורגל העשותו בלשונות. והשני שי שילקח האב תמורת זרעו והמקום תמורת יושביו כמו שנכונה / בשם 'ישראלי' או המצרים בשם 'מצרים' באמרו 'כי אבדה מצרים' וזה לא יעשה ר"ל שאיננו מורגל העשותו בלשונות. וזה מבואר בחפוש כי זה היחס ימצא העשותו בלשונות על המעט. וכבר⁴³ באר זה זולתנו בצדדים רבים בלתי מסכימים אל האמת. וזה הביאור הוא הנראה לנו הנה עוד מצאנוהו בביאור בן רשד במה שאחר הטבע על זה האופן אשר בארנוהו. והנה זכר גם כן בן רשד בפירושו למה שאחר הטבע, שזה אינו נעשה בלשון הערב, ויסבול שירצה שאינו נעשה כלל בלשון ההוא או שאינו מורגל העשותו⁴⁴.
- ה והשלישי אשר יעשהו אנשי זאת המלאכה והוא הדבר אשר יכנס תחתיו [5.18] המין הנה כאשר נרצה שיהיה זה הגדר שלם יחוייב שיכנס תחתיו המין על שהוא כולל יותר ממנו ושיושב בו בתשובת מה הוא⁴⁴, כי כבר יהיה יותר כולל ממנו ולא יהיה סוג כמו השחור עם העורב. שהשחור יותר כולל מזה המין ואיננו סוג, אבל בשחור יושב מדרך אי זה לא מדרך מה הוא⁴⁵. וכן ההבדל יכנס תחתיו המין כי הוא מחדשו כמו שיאמר בגדרו ואיננו סוג

33 הכללים	40 גשמיים
34 וידוע	41 ר"ל... הכולל / ליתא
35 — פ	42 רצה
36 המציאות	43 וכבר... העשותו / ליתא
37 שהמציאות	44 מהו
38 מהדעות + אמר והיחס לא יאמר וכי	45 מהו
39 הוא	

- למין⁴⁶ ההוא. וכן גדר המין יכנס תחתיו המין ואיננו סוג למין⁴⁷ ואם היה⁴⁸ שיושב בו בתשובת מה הוא⁴⁹.
- ו' ואולם אמרו שזה היחס התחלת המינים אשר תחתיו. אם אמר זה מצד מה [5.20] שיניחו אפלטון היה⁴⁸ זה חוץ ממה שהתנה בפתיחת זה ספר, ואם אמר זה מצד הידיעה הגנה הוא צודק לשתי הדעות לפי מה שקדם כי הידיעה הנצחית תגיע⁴⁹ מהכולל. ואפשר⁵⁰ שיהיה הרצון באמרו שהוא / התחלה למינים <4> אשר תחתיו לפי שהוא חמרם ולזה יהיה התחלה להם כמו שהחמר יאמר שהוא התחלה למה שהוא לו חמר⁵⁰.
- ו' אמר וזה הענין השלישי והוא אשר בו המאמר הגה. רשמדו הראשונים [5.23] וכו'. אמר לוי מפני שהגדר הוא אשר יודיע מהות הדבר⁵¹ והיה הסוג מצטרף, כי הסוג הוא סוג למין, כמו שהכפל הוא כפל לחצי או העבד — עבד לאדון, הוא מחייב בגדר הסוג שילקח מצד ההצטרפות כי⁵² זה השם הוא מה שהוא מצד ההצטרפות⁵² והוא מבואר שבוה הרושם לא לוקח ההצטרפות אשר בו הסוג⁵³ מה שהוא כי המין ואם נזכר בזה הרושם לא נזכר המין המצטרף לזה הסוג ר"ל אשר זה⁵⁴ הסוג סוג לו אבל נזכרו המינים אשר תחתיו בכללם, והוא איננו סוג לכללם⁵⁵, כי הרבים מתחלפים במין שינשא עליהם הם הסוג בעצמו ואין הסוג סוג לסוג בעצמו אבל למין אשר הוא חלק ממנו, ומפני שלא לוקח בזה הרושם מה שבו הסוג מה שהוא היה זה רושם לא גדר. ומפני זה הגיע החסרון בזה הרושם במינים האמצעים ר"ל מצד שלא לקח⁵⁶ בו מה שהסוג בו מה שהוא כי זה אשר זכרו בזה הרושם ימצא בהם בהיותם⁵⁷ מינים כמו שימצא בהם בהיותם סוגים⁵⁸ כמו שאם גדרנו העבד במה שאיננו לו מצד שהוא עבד והיה העבד ההוא אדון לאחר יהיה זה הגדר לו מצד מה שיתואר באדון כמו שהוא לו⁵⁹ מצד⁶⁰ מה שיתואר בעבד.
- <4> ח אמר ואמנם היה הפסוק וכו' / אמר לוי: הגה זה מבואר וזולת מה שאמר [5.28] במשל⁶⁰ הסגולה קבול החכמה לו⁶¹. ובמקום אחד קרא זה הבדל וכבר בארנו [5.32] בזה קבול החכמה המיוחדת לו בפועל כמו הרפואה והגימטריא אשר מציאותו באדם יקרא סגולה על השלוח כמו שיתבאר בסגולה ואם הוא מקרה על דרך האמת. ואין זה נאות אל הכונה כי הוא ראוי שידבר פה מן הסגולה⁶¹ האמתית אחר שהוא זכר עמה המקרה. ולזה הוא אצלנו קבול אי זה חכמה היתה בפועל אם מעשית ואם עיונית וזאת הסגולה תמצא בכל אחד מאישי מין⁶² האדם. ואם⁶³ אי אפשר אלא שיודה שעם כל זה לא תמצא זאת

46	ההוא ... למין / ליתא	55	לכלם
47	תהיה	56	לוקח
48	יהיה	57	היותם
49	הגיעה	58	סוגים
50	ואפשר ... חמר / ליתא	59	ליתא
51	הדבר] + כמו שגדר אב"ר בספר המופת, שהוא	60	במשל / פ ומשל צ
52	מאמר קצר מעיר על עצם הדבר. ב	61	מן הסגולה / מהסגולה
52	... ההצטרפות / ליתא	62	ליתא
53	+ כמו	63	ואם ... עליונים / ליתא
54	ליתא		

הסגולה לכלל אישי האדם כי קטן כשילד אין לו בפועל חכמה לא מעשית ולא עיונית הנה תהיה הסגולה אשר זכרה הנה זולת הסגולה האמתית. והיותר נכון שנאמר כי קבול החכמה פעם יהיה הבדל ופעם יהיה סגולה. וזה שכאשר נרצה בזה שהאדם מדרכו שיקבל החכמה בפועל בעת מהעתים היה זה סגולה. ואם רצינו בזה שהאדם לו הכנה תמיד על קבול החכמה היה זה הבדל, כי זאת ההכנה היא צורתו אשר הוא בה מה שהוא. ובוזה יתאמת מה שיאמר בספר הנצוח שמקבל החכמה הוא רושם לאדם וכבר נבאר זה שם בג"ה.

והוא מבואר לפי מה שאמרו בכאן פורפוריאוס שהסגולה היא למין אחרון לבד וזה דבר בלתי צודק כי כבר תקרא סגולה אמתית גם כן מה ⁶⁴ שימצא לכל נושא אחר הוא סוג או מין וזה מבואר למי שעיין בואת המלאכה ועיין <א5> בחכמות אשר ישתמשו בזה השם כמו הענין בחכמה ⁶⁴ / הטבעית ולזה תמצא שארסטו יניח בספר המאמרות סגולת האיך וזולתו מהמאמרים עם היותם סוגים עליונים ⁶⁵.

ט אמר והסוג יתחלף לאישים וכו' [5.33]

ולזה היה גדר הסוג האמתי שהוא כולל משני כוללים שראוי שיושב בו [6.37] בתשובת מה הוא. אמר לוי: הנה כאשר נרצה שיהיה זה הגדר שלם ראוי שנבאר שייכנס אחד מהם תחת האחר ושיושב בכל אחד מהם בתשובת מה הוא. וזה שבלתי מדבר יותר כולל ממדבר ואיננו סוג לו מפני שאיננו מקיף בו וכן האדם והכותב, אין ⁶⁵ האדם סוג לכותב ואם הוא יותר כולל ממנו מפני שלא יושב במעטי הכללות מדרך מה הוא. וכן השחור והעורב אין ⁶⁶ השחור סוג לעורב מפני שלא יושב בכולל יותר מדרך מה הוא ואם יושב בעורב מדרך מה הוא.

י המאמר במין. אמר והמין וכו' רצה לבאר שזה השם הוא ⁶⁶ מועתק. [7.55]

יא והענין השני וכו'... אמר לוי: אם נרצה שיהיה זה ⁶⁷ הגדר שלם ראוי שנאמר ⁶⁸ בו שהוא נכנס ⁶⁹ תחת הסוג על שאיננו ⁷⁰ כולל ⁷¹ כמוהו ⁷², אבל יקיף בו הסוג ושיושב בו ⁷³ בתשובת מה הוא ⁷⁴. וזה מבואר ממה ⁷⁵ שקדם כי כבר יכנס תחת החי גשם נוון מרגיש ואיננו ⁷⁶ סוג לו וכן יכנס תחתיו המתנועע ⁷⁷ מעצמו ⁷⁸ בפועל ואינו ⁷⁹ סוג לו. [7.59]

<ב5> יבאמר ואל יקשה / אדם עלינו וכו'. אמר לוי: כבר התבאר במה שקדם כי המצטרף במה ⁸⁰ שהוא מצטרף ⁸⁰ ראוי שילקח בגדרו ההצטרפות אשר

64	מה... בחכמה / ב, ליתא צ	73	ליתא ע
65	אין / פ ואין צ	74	מה הוא / מהו וזיפ
66	ליתא פ	75	במה ז
67	ליתא ו	76	ואינו ז
68	שיאמר גע	77	+ ר"ל ד
69	ליתא ב	78	ליתא ב
70	שאינו גע	79	ואינו ברנפ
71	כלל ב	80	במה... מצטרף / ליתא פ
72	בנוזיטעפצ ממנו ח		

הוא בו⁸¹ מצטרף וזה בלתי אפשר אם לא ילקחו בגדר ההוא שני המצטרפים כי גדר העבד הוא שהוא⁸² איש⁸³ משרת אדניו⁸⁴, וכן גדר האדון הוא שהוא מושל בעבדו⁸⁵ עד⁸⁶ שאם נאמר מה הוא העבדות ראוי שיושב⁸⁷ שירות יגיע מהעבד לאדון. וכשנאמר מה הוא האדנות, ראוי שיושב ממשלה תהיה לאדון⁸⁸ על העבד. הנה שני אלו⁸⁹ הגדרים הורו⁹⁰ על ענין אחד, והוא ההצטרפות ההוא. אלא שהענין ההוא כאשר ייחס אל העבד היה שירות וכשייחס אל האדון היה⁹¹ ממשלה⁹². וכן היה ראוי בגדר הסוג והמין. ואולם מה שאמר שהוא לקח ברושם⁹³ היחס המצטרף כבר ביארנו שלא לוקח שם מצד ההצטרפות אמנם המובן⁹⁴ הנה שהוא זכרו במאמר⁹⁵ ר"ל שנוכר⁹⁶ שם המין לא מצד מה⁹⁷ שהוא מצטרף. ואולם אמרו שלא יקרה⁹⁸ מזה בטל⁹⁹, כי בשאר הגדרים ר"ל זולת¹⁰⁰ גדרים המצטרפים יקרה מזה בטל¹⁰¹, אם ילקח מהות אחד בהודעת מהות הדבר¹⁰² כמו שילקח¹⁰³ בגדר האדם הסוס¹⁰⁴. אבל המצטרפים הוא מחוייב לא על צד שילקח מהות האחד¹⁰⁵ בגדר¹⁰⁶ אלא מפני ההצטרפות שהוא על דרך האמת מהאחד אל האחד ואי אפשר שיודע¹⁰⁷ מהות ההצטרפות אם לא נזכרו¹⁰⁸ בגדר המצטרפים אשר יצטרפו בזה ההצטרפות כמו שקדם.

[7.67]

א' יג אמר אבן רשד וראוי שיוכן מזה אשר / אמרו וכו'. אמר לוי: המכוון מאבן רשד הנה שמזה הצד אשר גנה פורפוריאוס זה הרושם ר"ל רושם המין היה ראוי שיגנה הרושם האחר ואם לא הרגיש בזה ברושם היחס כי הסבה אחת, ר"ל שאם יש שם מין לא יכנס תחת זה הרושם כמו המינים האמצעים הוא מבואר שהוא נכנס תחת רושם היחס, וזה הוא החסרון אשר ברושם ההוא.

יד אמר אבן רשד וראוי שתדע שהעצם אשר שמחו וכו'. אמר לוי: הרצון בזה [8.87]

כי כמה דעות לקודמים שיש מי שיאמר¹⁰⁹ שהחומר והצורה כל אחד מהם נפרד יקרא עצם, ויש מי שיאמר שאין אחד מהם עצם אבל העצם הוא החומר והצורה יחד. וזאת המלאכה ראוי שתשים הגשם סוג עליון לשתי סבות.

81	ליתא אווספ	96	שיזכר וכן
82	הוא שהוא / ליתא ג	97	ליתא צ
83	ליתא ספ	98	מזה / וקרא ג
84	אדונו גנ	99	ביטול אנווע
85	בעבדיו צ	100	ליתא א, זולתי בוז
86	עם ב	101	ביטול גע
87	ליתא צ	102	+ אמר ו
88	מהאדון י	103	שלקח גע
89	שני אלו / אלו שני חספס, אלה שני בו	104	הסוג ג והסוס א
90	הורו / יורו חג ליתא א	105	האחר יג
91	היה / היא א יהיה ב	106	+ חברו ב
92	ממשלה / אדנות וממשלה ז	107	שנדע ב
93	מירשם ע	108	נזכרו / נזכר בו פ, יזכרו יג, נזכרו ו, נזכרו
94	ממובן ו		פ, נזכר פ, נמנו א
95	במאמרו ו	109	נאמר

האחת שאין לבעל זאת המלאכה לחקור אי זה מאלו הדעות הוא הצודק כי אין זאת החקירה דברית, והשנית שהמכוון בזאת המלאכה הוא ספירת הענינים המורגשים לא הענינים אשר יצטרך באורם ¹¹⁰ אל החכמות אשר זאת המלאכה התחלתם. והוא מבואר שהעצמים הנפרדים אינם מורגשים כי היה העצם המורגש מורכב מחמר וצורה, לכן ראוי שיהיה הגשם ¹¹¹ סוג עליון.

טו וכן המדבר פוג לאדם ולמלאך וכו'. וכן המדבר ראוי שלא יונח בזאת המלאכה [9.81] סוג לשתי סבות. האחת שהסוג ראוי שינשא בהסכמה על כל מה שתחתיו. ר"ל שינשאו שמו וגדרו על כל מה שתחתיו והוא מבואר ש'מדבר' ¹¹² / איננו ¹¹³ נאמר בהסכמה על האדם והמלאך ¹¹⁴ כי האדם הוא אדם מצד מה שהוא מדבר בכח ואם ¹¹⁵ לא, לא יהיה אדם מי שאינו משכיל בפועל, וזה שקר ¹¹⁶. והמלאך הוא מלאך מצד מה ¹¹⁷ שהוא מדבר בפועל. ועוד שגדר מדבר באדם הוא משיג במחשבה ועיון, וזה בלתי נמצא במלאך. והשנית שזאת המלאכה אין מדרכה שתמנה אלא הדברים המפורסמים ואין מציאות המלאך מפורסם.

טז אמר ולא יקרה וכו' וזה ששם הנמצא להם הוא הנאמר עליהם בשתוף השם [9.97] או בצד מצדדי השגת השם לא בהסכמה. אמר לוי: אמנם אמר זה לפי שהוא מן המבואר ששם הנמצא לא יאמר על הדברים בשתוף גמור כמו שנוכר בספר מה שאחר הטבע ואולם הוא מן השמות הנאמרים בקודם ואיחור כי הוא יאמר בקדימה על העצם ובאיחור על המקרה. כי המקרה היה נמצא מצד שעצם הנושא אותו נמצא, כי המקרה לא ימצא עומד בעצמו. וכבר התבאר ממה שאומר ששם ה'נמצא' איננו סוג כולל לכל המאמרות העשרה. וזה שהסוג הוא המשותף לכל המינים אשר תחתיו, וההבדלים אשר למינים אשר תחתיהם דברים נוספים על טבע הסוג. ולזה יחוייב שיהיו ההבדלים ההם מתחלפים לטבע הסוג ולזה לא יתכן שיצדק נשיאות הסוג על ההבדלים ההם, אבל אמנם יצדק נשיאות הסוג על בעלי ההבדלים. והמשל שכבר יהיו ההבדלים שיחלק בהם החי: הכח על ההליכה והכח על העופפות, והכח על השחיה. והנה / לא יצדק נשיאות החי על אלו הכחות כשנאמר ש'הכח על ההליכה הוא חי', אבל אמנם יצדק נשיאות החי על בעלי אלו ההבדלים וזה ש'ההולך הוא חי', וכן המעופף וכן השוחה. ואמנם הנמצא ינשא על כל ההבדלים אשר תחתיו ועל כל בעלי ההבדלים וזה שאין שם דבר לא יצדק עליו שהוא נמצא או אחד או יש או דבר. ולזה הוא מבואר שאין אחד מאלו השמות סוג לכל הנמצאות. ואלו היה הנמצא להם פוג כולל היה שם הנמצא נאמר עליהם בהסכמה וכו'. כל זה מבואר... אמר ואחר שכבר תארינו וכו' וזה אשר אמרו אמנם יצדק באישי המקרים וכו'. אמר לוי: הרצון בזה

114 ועל המלאך
115 ואם... שקר / ליתא
116 ליתא

110 ביאור
111 ליתא
112 שהמדבר
113 אינו

אצלנו שאישי המקרים ינשאו במאמר על המנהג הטבעי ר"ל שיהיה זה המאמר מורה בטבע מה שכוון בו. אבל אישי העצמים כשינשאו על דבר לא יהיה המאמר מורה בטבע מה שכוון בו אבל במקרה וזה שהנשוא בגזרה ראוי שיהיה ידוע ואם לא יהיה חיובינו לנשוא ההוא דבר מה או שלילתנו אותו ממנו בלתי מודיע דבר. ולזה ראוי שיונח¹¹⁷ נושא ידוע יחוייב לו דבר מה בזאת הגזרה או ישולל ממנו ובהיות הענין כן הוא מבואר שאם אמרנו 'ראובן שחור' והיה ראובן ידוע הנה זה המאמר מורה בטבע שהוא שחור. אבל אם היה איש העצם הנשוא ורצינו שנודיע¹¹⁸ מי הוא זה האיש הוא מבואר שאי אפשר שיודיעהו בענין עצמי לו כי בזה ישתתפו כל אישי המין, כמו שנאמר / 'המדבר'¹¹⁹ הוא ראובן'¹²⁰ וכן הוא מבואר שאי אפשר שנכיריהו בענין מקרי¹²¹ שימצא לכל אישי המין כמו רוחב התזה ורוחב הצפרנים, הנה לא ישאר אלא שנכיריהו בענין מקרי בלתי נמצא בפועל לכל אישי המין תמיד כמו שנאמר 'ההולך בפועל הוא ראובן' או הדומה לו, הוא¹²² מבואר שזה המאמר בלתי מורה בטבע מה שכוון בו אלא מצד שקרה¹²³ שלא יהיה שם הולך במעמד ההוא זולתי ראובן. וכן אם אמר 'זה החי הוא ראובן' וירמזו אליו אם באצבע אם באתד מצדי הרמזו הוא מבואר שזה המאמר בלתי מורה בטבע מה שכוון בו אבל עם הרמיזה אשר רמז אליו אומר זה המאמר. ואין הכוונה בזה בנשיאות אשר על זולת המנהג הטבעי¹²⁴ כמו שחשבו אנשים, כי הסגולה יאמר לפנים שהיא מתהפכת במשא על המין ואי אפשר שיהיה המקרה נושא העצם על המנהג הטבעי. ולזה הוא מבואר שזה הנשיאות לא ירחיק בעל זאת המלאכה וזה מבואר עוד בספר ההקש בהפוך המשפט. ואולם מה שקרא רושם מה שיאמר על האיש שהוא לא ינשא על רבים מפני שאין מהות הדבר השלילה וכן היה רושם אשר ינשא על אחד מהם שאין זה לאיש במה שהוא איש, שאם היה לאיש במה שהוא איש היה מחויב שיצדק¹²⁵ באישי העצמים וכבר התבאר בטולו. וגם כן הנה היה זה רושם כי אין מהות האיש הוא נשיאותו על אחד או לא נשיאותו על רבים. והגדר הוא מודיע / מהות הדבר ולזה היה זה רושם לא גדר.

יח אמר ואשר יתואר כשהוא אחד במדרגת סקראט ואפלטון אמנם יאמר לו [11.35] איש לפי שהוא יקויים מסגולות אי אפשר שימצא חבורם בעצמו בעת מן העתים בזולתו מן האישים כי הכלל שיקויים ממנו סקראט אי אפשר שימצא בזולתו. אמר לוי: ירצה שהאיש יקויים מן סגולות יחדוהו במה שהוא איש מבין שאר האישים, אי אפשר שימצא חבורם בעת מן העתים בזולתו מן האישים כאילו תאמר שהוא לבן ובעל שתי אמות ושערו צהוב וזולת זה מהענינים אשר ימצאו לו הנה אלו הענינים עצמם הנמצאים בו אי אפשר

117 שינית	122 והוא
118 שיודיע	123 ליתא
119 מדבר	124 + וראשון
120 הוא ראובן / ליתא	125 שידבק ז
121 מקרי / + כמו רוחב התזה ז	

שימצאו בזולתו, ולא האורך אשר לו, ולא זה החמר אשר לזה האיש, ולא זאת הצורה בעינה אשר לו. כי הכלל שיקויים ממנו סקראט אי אפשר שימצא בזולתו אבל סגולות האדם הכולל לפי שהם אינם פרטיות ורמוז אליהם, כאלו תאמר שהצחוק הוא סגולה לאדם לא זה הצחוק הפרטי אשר ראובן עליו, הנה כבר ימצאו ברבים והם אישי האדם. ואין ראוי שיפורש מאמרו זה של איש במה שהוא סגולות רבות ייחודוהו מבין שאר אישי האדם לא ימצאו יחד בזולתו, כאלו תאמר שאם היה איש מה דומה לאיש אחר בקצת סגולותיו הנה אי / אפשר שלא יתחלף לא בענין מה וזה שאין הענין הוא בלתי מבואר המנעו אבל הוא אפשר ואם הוא אפשר רחוק רצוני שימצאו שני אישים ממין אחד דומים בכל ענין. וזה שמא שהוא נמצא לאיש מה הוא אפשרי לאישי המין ההוא ואם לא היה נמצא לאיש הזה ומה שהוא אפשר הוא בלתי נמנע אבל הוא מחוייב שימצא בפועל בעת מהעתים כמו שיתבאר בחכמה הטבעית. ובהיות הענין כן הנה כאשר נמצא איש מה בתאר מה הנה יחוייב שימצא איש אחד דומה לו בזמן מה. אם כן המין יקיף באיש והיחס במין וכו'.

(המשך יבוא)